

## პეტერბურგში დაცული ქართული ზეპირსიტყვიერი მასალის მნიშვნელობა

ჯაგოდნიშვილი თემურ

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი, თბილისი

<https://doi.org/10.52340/idw.2021.526>

**აბსტრაქტი.** ფოლკლორი და ეთნოგრაფია, როგორც ხალხური ეთნოკულტურა საქართველოში ინტენსიურად XIX და XX საუკუნის 70-იან წლებში, შეისწავლებოდა. შემდეგ დაიწყო მოძიებული მასალის ფოლკლორისტული პრინციპით ბეჭდვა. გამოიცა „ქართული ხალხური პროზის“ სრული კორპუსის გამოცემა. ამ ფონზე ირკვევა, რომ დღემდე მაინც ვერ მოხერხდა ქართული ფოლკლორული მასალის თავმოყრა (არა მარტო ცოცხალ ზეპირსიტყვიერ ტრადიციაში გამოვლენა, არამედ სხვადასხვა დონის ჩაწერილი და სხვადასხვა არქივებში დაცული ტექსტების). ამას ცხადყოფს თუნდაც პეტერბურგში პუშკინის სახლში დაცული უმდიდრესი ფოლკლორული კოლექციები, რომლებიც ცნობილი გახდა 2018 წლის ფოლკლორისტული ექსპედიციის მიერ, რომელშიც მონაწილეობდნენ პროფ. თემურ ჯაგოდნიშვილი და მაგისტრი ქრისტინე ცირეკიძე.

თანამედროვეობამ ახალი რაკურსით წარმოაჩინა ფოლკლორის, როგორც ეთნოკულტურის მნიშვნელობა კულტურათა დიალოგისათვის. თავისი მნიშვნელობით იგი ეროვნულ კულტურას (კლასიკურს, ელიტარულს) გაუტოლდა. ეს გარემოება კი ფოლკლორის კულტურული სტატუსის ახლებურ გააზრებას საჭიროებს და დღის წესრიგში აყენებს ეროვნული კლასიკური (ელიტარული) და სახალხო (ფოლკლორული) კულტურების დიალოგის საჭიროებას.

**საკვანძო სიტყვები:** ფოლკლორი, ეთნოკულტურა, კულტურათა დიალოგი, ხალხური კულტურა, ელიტარული კულტურა.

### 1. შესავალი

ფოლკლორი და ეთნოგრაფია ჩვენში ტრადიციული გაგებით ეროვნული სიტყვიერი და ყოფითი კულტურის გამოვლინებად მოიაზრებოდა. მათი მხატვრული და მატერიალური სიმდიდრე ერის მატერიალური და არამატერიალური კულტურის ღირებულების საზომიც კი იყო, რადგან მეცნიერული (ფოლკლორისტული თუ ეთნოგრაფიული) აზრი მათ ადრეული – დამწერლობამდელი ეპოქების ეროვნული კულტურის გამოხატულებად აღიქვამდა; მოგვიანო ეპოქებში კი დამწერლობის მიღმა სფეროს ეთნოკულტურად, რომელიც ნაწერი (სიტყვიერის) კულტურის პარალელურად განაგრძობდა არსებობას და ერის (ხალხის) არაელიტარული ფენების მხატვრულ-ესთეტიკურ ცნობისწადილს აკმაყოფილებდა. ისეთი აზრიც კი იყო ფეხმოკიდებული, რომ არაელიტარული მომხმარებლებისათვის განკუთვნილობის გამო, ეროვნულ ელიტარულ კულტურასთან მიმართებაში ერთგვარი სიმდართაც კი გამოირჩეოდა, მდაბიოთა მდაბიორულ კულტურად აღიქმებოდა.

### 2. ძირითადი ნაწილი

XIX საუკუნიდან ფოლკლორული კულტურისადმი დამოკიდებულება შერბილდა – შემწყნარებელიც კი გახდა, რადგან ეროვნული კულტურის სათავის სტატუსი მიენიჭა. სათავე თავისი ბუნებითი სიმღიერე-სისუსტის თანაარსებობით უზუსტესად უძებნიდა ახსნას ფოლკლორში მხატვრული სრულქმნილების გვერდით აშკარა, თვალშისაცემი უმწიფრობის

(სიმდარის) არსებობას. ირწმუნებოდნენ, რომ მხატვრული ტექსტი შექმნის – თავდაპირველი ვერსიის (ვარიანტის) ფორმატირებისთანავე სრულქმა-ხვეწის გრძელ გზას გადიოდა სხვადასხვა „თანავტორთა“ რეპრეზენტაციებში, ბოლო ეს რეპრეზენტაციები საფუძველს უდებდა ნაირგვარი ვარიანტების შექმნასაც. თანავტორთა მხატვრული (პოეტური) ნიჭიერებისა და თვალსაწიერის გამორჩეულობის შესატყვისად განაპირობებდა ვარიანტების მხატვრულ-პოეტურობის რეგისტრებს – მაღალმხატვრულს და დაბალმხატვრულს (პოეტურს). ნებისმიერი ერის ფოლკლორი მართლაც შეიცავს ერთსა და იმავე თემაზე (მოტივზე) შექმნილ ერთი და იმავე ფოლკლორული ტექსტის ნაწარმოებების ამგვარ ნაირგვარი მხატვრული ღირსების ვარიანტებს. ხოლო იმის გამო, რომ სულ თავდაპირველი მთქმელი (ავტორი) თანავტორებში იკარგება, თავად ტექსტების თავდაპირველობის კვალიც ქრება. ამ ტექსტების ვერსია-ვარიანტები ერთმანეთის მიმართ არიან ვარიანტულნი და ამგვარი ფორმით იძენენ არსებობის უფლებას და ფოლკლორული ტექსტების სტატუსს. საინტერესო და მნიშვნელოვანი ამგვარ ვარიანტებში კი ისიც არის, რომ ვარიანტული სხვაობის მაჩვენებელი პასაჟები (თუნდაც ნიუანსური) ზეპირსიტყვიერი პოეტური ხედვის, აზროვნების ბუნებას გადაგვიშლიან – ტექსტის ხვეწის პროცესზედაც გვიქმნიან წარმოდგენას. ამის გამო სრულიად თავისებური გაგება ეძლევა ფოლკლორული ვარიანტის ტერმინოლოგიურ შინაარსს, ტრადიციული გაგებით უფრო ვერსიის ტერმინოლოგიურ შინაარსს უახლოვდება.

აი, ასე, ამგვარად აღბეჭდავს ხალხი ერთი და იმავე ამბის (ფაქტის) ნაირგვარი მხატვრული აღქმა-განსახიერების შესაძლებლობებს – განსხვავებულად დანახვის მხატვრულ (პოეტურ) პრაქტიკად, ჩვეულებრივ ფოლკლორულ ტრადიციად რომ მოიხსენიება.

ფოლკლორი აღნიშნული ფორმით კლასიკური ეროვნული კულტურის მკვებავ წყაროდაც მოიაზრება როგორც თემებისა თუ მოტივების სახით, ასევე პოეტური აზროვნების გვაროვნულ-სახეობრივი თავისებურებების თვალსაზრისითაც. ამ კონცეფციას ემყარებოდა მეცნიერული ფოლკლორისტული აზრი განსაკუთრებით XIX და XX საუკუნეებში (და გარკვეულწილად ამჟამადაც). ამ მიმართულებით იყო გაშლილი უპრეცედენტო პრაქტიკული საველე ფოლკლორისტული საქმიანობა, რომლის მიზანიც დავიწყებას გადარჩენილი ზეპირსიტყვიერი მასალის წერილობით ფიქსირება, თავმოყრა, სტამბურად პუბლიცირება და ამით მისი გადარჩენა იყო. მეცნიერული კვლევების, მასალის ძიების საყოველთაობას (მასშტაბურობას) ფოლკლორის, როგორც ხალხის (ხალხური) ხელოვნების საბჭოური იდეოლოგიური გააზრებაც განაპირობებდა: ინდივიდუალურ ავტორზე კოლექტიურის აღმატების პროლეტკულტურის „ფილოსოფია“.

მიუხედავად იმისა, რომ ფოლკლორული მასალის ჩაწერა-ფიქსირების სამუშაოები XIX და განსაკუთრებით XX საუკუნის პირველ ნახევარში საყოველთაო-სახელმწიფოებრივი მასშტაბებით ტარდებოდა და, ფაქტობრივ, შესაძლებელი გახდა კიდევ ამგვარი მასალის უმთავრესი ნაწილის ჩაწერა, მაინც ვერ მოხერხდა მისი შესაბამისი სამეცნიერო ცენტრში ერთად თავმოყრა, დაბინავება და დასისტემება და სტამბურად გამოცემა. მაგალითად, ჩვენი სიტყვიერი ფოლკლორის გამოცემის საქმეს ათეულობით წლების განმავლობაში უძღვება შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი. მისი თაოსნობით, როგორც ცნობილია, გამოიცა „ქართული ხალხური პოეზიის“ თორმეტტომეული, ამჟამად აქტიურად მიმდინარეობს ხალხური პროზის კორპუსის გამოცემა, უკვე დასტამბულია რამდენიმე ტომი. ფოლკლორული ტექსტების ბეჭდვას ჯეროვან ყურადღებას უთმობენ სხვა სასწავლო-სამეცნიერო ცენტრებიც. მიუხედავად ამისა, თუნდაც ბოლო დროს კვლევები ცხადყოფს, რომ არც თუ უმნიშვნელო ფოლკლორული მასალა, თანაც თავის დროზე ჩაწერილი (გამოსაცემად მომზადებულიც კი!) სხვადასხვა არქივშია დაცული და არ არის ჩართული მეცნიერულ კვლევებში. დასტურად ერთ ფაქტს წარმოვადგენ. ესაა პეტერბურგის ლიტერატურის ინსტიტუტის (პუშკინის სახლი) არქივში დაცული ქართული სიტყვიერი და სამუსიკო ფოლკლორის მრავალფეროვანი კოლექცია. ეს არქივი დაარსებულია 1931 წელს. შემდეგში იგი შეივსო სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ანთროპოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ფოლკლორის სექციაში დაცული მასალებით. ამჟამად ამ არქივში თავმოყრილია 1927-1928 წწ. ლენინგრადის კონსერვატორიის თაოსნობით მუსიკალური ფოლკლორის ჩაწერის მიზნით

ამიერკავკასიაში მოწყობილი ექსპედიციების მიერ მოპოვებული მასალები-ფონოგრამები და ხალხური სიმღერების ტექსტები ნოტებით. აქაა, მაგალითად, ა. შილინგერის მიერ აჭარაში 1927 წ. ჩაწერილი 26 აჭარული, მოხევური, ხევსურული სიმღერა; 1930 წ. ე. ვ. გიპიუსის მიერ გურია-სამეგრელოს, კახეთსა და იმერეთში ჩაწერილი 77 ხალხური სიმღერა, ამავე ავტორის მიერ ევალდისა და კუმნარიოვთან ერთად 1927 წ. სომხეთსა და თბილისში ჩაწერილი 235 ხალხური სიმღერა; შ. ასლანიშვილის მიერ 1928 წ. რაჭაში ჩაწერილი 78 სიმღერა, ნ. ს. დერჟავინის მიერ 1910 წ. მთიულეთში ჩაწერილი 16 სიმღერა; ე. ალექსეევის მიერ 1977-1989 წწ. სვანეთში ჩაწერილი 513 სიმღერა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია გრ. ჩხიკვაძისა და ი. მეგრელიძის მიერ 1928-1934 და 1937 წწ. გურიაში (38 სიმღერა), ფსანაურში (34 სიმღერა), მოსკოვში (57 სიმღერა) ჩაწერილი ფოლკლორული მასალა, ასევე ი. მეგრელიძის მიერ 1937 წელს გამოსაცემად მომზადებული „გურული სიმღერების“ კრებული, რომელიც ჯერაც არ გამოცემულა და პუშკინის სახლის არქივშია.

პუშკინის სახლს არქივში დაცულია ფოლკლორული ჩანაწერების სხვა საინტერესო კოლექციებიც. ამ ჩანაწერების ვრცელი (ცალკეულ შემთხვევებში დეტალური) აღწერილობები წარმოდგენილია რუსუდან ჩოლოყაშვილისა და თემურ ჯაგოდნიშვილის წერილში. „ქართული ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები პეტერბურგიდან“,<sup>17</sup> რომელიც შეიცავს 2018 წლის ივნისში პუშკინის სახლში პროფ. თ. ჯაგოდნიშვილისა და მაგისტრ ქრ. ცირევიძის მიერ ჩატარებული მიღებების შედეგების მიმოხილვას. ეს მასალები ცნობილი არ იყო ქართულ ფოლკლორისტიკაში. უკვე თუნდაც ეს კონკრეტული ფაქტი ცხადყოფს ზემოთ გამოთქმული მოსაზრებების სისწორეს – რომ ქართული ფოლკლორის მასალა (თავის დროზე მოძიებული და წერილობით ფიქსირებულიც კი) არ არის თავმოყრილი და გათვალისწინებული ჩვენი ეროვნული სიტყვიერი თუ სამუსიკო ფოლკლორის სიმდიდრის წარმოსაჩენად. ეს ფაქტი კი უადრეს მნიშვნელობას იძენს განსაკუთრებით ჩვენს დროში – პლანეტარული მასშტაბის გლობალიზაციის ეპოქაში, როდესაც გლობალიზაციის პროცესებმა განსაკუთრებული გამოწვევებისა და რისკების წინაშე დააყენა ეროვნული კულტურები გლობალური კულტურით მათი დაჟინებული ჩანაცვლების ტენდენციების გამო.

ცნობილია, რომ თანამედროვე გლობალიზაციამ განსახვავებულად წარმოაჩინა ეროვნული ეთნოკულტურების ღირებულებები და მათი მნიშვნელობა როგორც კონკრეტული ქვეყნის შიგნით, ისე საერთაშორისო – ზოგადსაკაცობრიო მასშტაბებით. გლობალიზაციის პროცესებმა მოიცვა კულტურის სფეროც, გაჩნდა გლობალისტური კულტურა გლობალიზმის ჰეგემონი ქვეყნის კულტურის ფორმით. სულ უფრო ცხადი ხდება კონკრეტული ეროვნული (კლასიკური) კულტურების ღიაობა (და მზაობა) გლობალიზაციური კულტურული ღირებულებების აღიარების, მიღების და არაიშვიათად საკუთარის უკუგდების ხარჯზე, მისით ჩანაცვლებისათვის, გლობალიზაციური კულტურის კულტურულ პროგრესად მიჩნევის გამო.

ამ ასე თუ ისე ბუნებრივმა პროცესმა ცხადი გახადა სხვაობა კონკრეტულ ეროვნულ კლასიკურ (ელიტარული) კულტურას და მისი მკვებავი ფოლკლორულ (ეთნო-ფოლკლორულ) კულტურას შორის ზოგადად დროითი, განსაკუთრებით გლობალიზაციური სიახლეებისადმი დამოკიდებულების თვალსაზრისით. ფოლკლორული და ეთნოგრაფიული კულტურა ტრადიციებზე დამყარების გამო უფრო შეუვალი და კონსერვატიული აღმოჩნდა და მყარად დაიმკვიდრა ეთნოკულტურის სტატუსი. ამ სტატუსით დაუპირისპირდა იგი გლობალიზმის კულტურის გამაერთგვაროვნებლობის ტენდენციებს. ამ გარემოებამ კი განსხვავებულად დააყენა ფოლკლორული კულტურის, როგორც ეთნოკულტურის (როგორც პოპულარული, ხალხური კულტურის) და კლასიკური (ელიტარული) კულტურის ურთიერთმიმართებები.

ფოლკლორული კულტურა განსაკუთრებული დროითი გამძლეობით ხასიათდება და ეროვნული კულტურის უმთავრესი მახასიათებელია, სახეა. იგი დროჟამის წიად ეპოქათა ნარატივებსაც ფოლკლორული უნივერსალიების ფორმით აღბეჭდავს და ფოლკლორულ ისტორიადქმნილს მიაჩნდობს ეროვნულ ისტორიას. შემოქმედებითი ისტორიის თვალსაზრისით

<sup>17</sup> ჩოლოყაშვილი რუსუდან, ჯაგოდნიშვილი თემურ (2018): ქართული ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები პეტერბურგიდან//ლიტერატურული მივანი, XXXIX. 380-394.

ყველაზე ხანგრძლივი (უფრო დაუსრულებლის, მარადიულის გაგებით) სწორედ ეს პროცესია. ამიტომაც არის ფოლკლორის არსებობის ფორმა ისტორი(ალ)ური, ყოველთვის ისტორია. ამ ისტორიალურობით არის განსაზღვრული, შეპირობებული მისი არსებობის ყველა ხელშესახები და გამოცდილი ფორმა – ჯერ ზეპირი, შემდეგ წერილობითი და ვიზუალური ანუ სინკრეტული, რაც მისი დროითი გამძლეობის პირობაც არის. ამას ცხადყოფს სინკრეტულობის საზღვრების ცვალებადობა – ეპოქათა წიად რღვევა, ხალხური ხელოვნების ცალკეულ სახეობებად დაყოფა, შემდეგ კვლავ შერწყმა-სინკრეტიზება – სიტყვის, ქცევა-მოქმედების, სანახაობით ელემენტებად შთაბეჭდვა, ოღონდ ეპოქალურ რეგისტრებში, ეპოქალური რეალიებით გაფორმებულ სინკრეტიზმში.

ფოლკლორის – ხალხური სიტყვიერი, სანახაობითი, სამუსიკო კულტურის როლი განსაკუთრებით მაშინ ხდება საჩინო და უაპელაციო, როცა ეროვნული კულტურა მასშტაბური ეპოქალური ჰეგემონი კულტურის მოწოდის გამო საკუთარის დავიწყების ცთუნების ფაქტის წინაშე დგება, რადგან ამ მოვლენას საკუთარისადმი დაუფიქრებელი ზურგშექცევა თუ აბუჩადადდება მოჰყვება. არადა ჰეგემონი კულტურის პირისპირ დგომის ვითარებაში ეროვნულობის შენარჩუნების სიმძიმეს ყოველთვის ეთნოკულტურის ის გამოხატულება იტვირთავს ხოლმე, ჩვეულებრივ ფოლკლორად რომ მოიხსენიება. ქართული ფოლკლორი ამჟამად სწორედ ასეთ მისიას ასრულებს, ანუ სწორედ ეთნოკულტურის ნაირნაირი ფორმები გამოხავს ქართული ხალხური კულტურის (ფოლკლორის) შინაარსს.

### 3. დასკვნა

დღეს კარგად არის გაცნობიერებული ეროვნული კულტურის დაცვის, კულტურული თვითყოფადობის შენარჩუნების მნიშვნელობა, რაც კულტურათა თანაარსებობის აღიარებასა და კულტურათა დიალოგის დეკლარირებაში გამოიხატება. ამით კი გლობალიზაციის პროცესებში ეროვნული კულტურის არსებობის (შენარჩუნების) პრობლემას ეძებნება პასუხი. მაშასადამე, კაცობრიობის ეროვნული კულტურების მერმისი გლობალიზაციის ჰეგემონი ქვეყნის კულტურაში ასიმილირებაში კი არ არის, არამედ თანაარსებობასა და ურთიერთგამდირებაში. ეს გარემოება კი დღის წესრიგში აყენებს ერთი კონკრეტული ქვეყნის კლასიკური (ელიტარული) კულტურისა და ხალხური (ფოლკლორული) კულტურის მიმართებათა მნიშვნელობის რვევას და ამ უკანასკნელისადმი ყურადღების გაასკეცებას. ფოლკლორი აღარ უნდა განიხილებოდეს როგორც წარსულის გამოძახილი, როგორც კონკრეტული დროჟამულობის, თანაც ერის უბრალო, ძირითადი სოციალური ფენის კულტურა. ეს კულტურა გარეუგავლენებისადმი შეუვალაობის წყალობით უფრო მეტად ინარჩუნებს ეროვნულ სპეციფიკას, ხოლო ცალკეულ შემთხვევებში ეროვნული ეთნოკულტურის გამოხატულებისა და საერთო კულტურის სავიზიტო ბარათის სტატუსს იძენს. კაცობრიობისათვის ღირებულებად ხომ სწორედ ამ კულტურის გამოვლენაა, რასაც მოწმობს თუნდაც კოსმოსში დედამიწური კულტურული გზავნილის ფუნქციით ქართული ხალხური სიმღერის „ჩაკრულოს“ გაგზავნა.

აღნიშნული ცხადყოფს, რომ თანამედროვეობისათვის მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ სხვადასხვა ერების კულტურათა დიალოგი, არამედ ასეთივე დიალოგი ერთი ეროვნული სინამდვილის შიგნით – ელიტარულსა და ხალხურ კულტურებს შორის, რომელიც ეროვნული კულტურული იდენტობის შენარჩუნების უტყუარ გზას წარმოადგენს.

## **The Importance of Georgian Oral Material Preserved in Saint Petersburg**

**Jagodnishvili Temur**  
Georgian Technical University, Tbilisi

### **Abstract**

Folklore and ethnography as a folk ethnoculture were intensively studied in Georgia in the 70s of the XIX and XX centuries. Then the found material has been printed according to the folkloric principle. The publication of the complete corpus of Georgian folk prose was published. On this background, it is clear that Georgian folklore has not been collected so far (nor in the living oral tradition, neither in texts recorded at different levels and preserved in various archives). This is evidenced even by the richest folklore collections preserved at the Pushkin House in St. Petersburg, which became known by the folklore expedition in 2018.

Modernity has presented a new perspective on the importance of folklore as an ethnoculture for the dialogue of cultures. In its significance, it has been equated with national culture (classical, elitist). This circumstance requires a new understanding of the cultural status of folklore and puts on the agenda of necessity for dialogue between national classical (elite) and folk (folk) cultures.

**Key words:** Folklore, ethnocultural, dialogue of cultures, folk culture, elite culture.